

Xankişi Məmmədov

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji

Universitetinin dosenti

**MÜBARİZ
CƏFƏRLİNİN
HEKAYƏLƏRİNDƏ
QEYRİ-SƏLİS
MƏNTİQ
VƏ İDRAKIN
ÇOXQATLI MODELİ**

Insanın daxili dünyasının və təbiətinin mürəkkəb strukturlarının reallığa daha yaxın və dəqiq şəkildə tədqiqi ədəbiyyatın ən çətin və nəzəri baxımdan mürəkkəb sahələrindən biri hesab olunur. Bu istiqamət yalnız psixoloji realizmin bədii təqdimini deyil, həm də sosial-mədəni kontekstin sistemli və dolğun şəkildə əks etdirilməsini tələb edir, çünki insan təbiəti ziddiyyətlər, tərəddüdlər və izahı çətin psixoloji vəziyyətlərlə zəngin, daim dəyişən bir strukturudur. Belə mürəkkəbliyin bədii mətndə ifadəsi üçün yazıçı yüksək yaradıcılıq potensialına və güclü müşahidə qabiliyyətinə malik olmaqla yanaşı, həm də analitik və tənqidi düşüncə bacarığına sahib olmalıdır. Bu baxımdan çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatında fərqli üslub və estetik-intellektual yanaşmalara malik olan, lakin bədii düşüncənin dərinləşdirilməsi baxımından ortaqlıq fəlsəfi xətt üzərində birləşən yazıçı və şairlər kifayət qədərdir. Onların yaradıcılığında bədii mətn təkcə təsvir vasitəsi kimi deyil, həm də düşüncə və idrak proseslərinin ifadə forması kimi çıxış edir. Xüsusilə təbiət, heyvanlar və digər sadə varlıqların (kəpənəklər, milçəklər, arılar və s.) obrazlaşdırılması vasitəsilə insanın daxili aləminin çoxqatlı ifadəsi müasir ədəbi düşüncədə xüsusi estetik və fəlsəfi ustalığa tələb edir. Bu kontekstdə Mübariz Cəfərli Azərbaycan nəsrində insan psixologiyasının mürəkkəb strukturunu bədii-estetik və fəlsəfi-intellektual müstəvidə modelləşdirən yazıçılardan biri kimi fərqlənir. Onun yaradıcılığı ənənəvi təsvir formalarının sərhədlərini aşaraq hadisələrin sadə təqdimindən daha çox, onların arxasında dayanan qeyri-sabit, ziddiyyətli və çoxsəviyyəli idrak proseslərini bədii düşüncənin mərkəzinə gətirir və psixoloji realizmin interpretativ imkanlarını genişləndirir. Bu xüsusiyyət M. Cəfərlinin nəsrini yalnız bədii-estetik mətn kimi deyil, eyni zamanda dərin fəlsəfi və intellektual məzmun daşıyan yaradıcılıq nümunəsi kimi təqdim edir. Onun mətnlərində bədii təsvir yalnız bədii funksiya ilə məhdudlaşmır, həm də idrak və emosional təcrübənin mexanizmlərini modelləşdirən konseptual sistem kimi çıxış edir. Bu baxımdan M. Cəfərlinin hekayələri qeyri-səlis məntiq kontekstində mürəkkəb idrak modelini nümayiş etdirən nümunələr kimi dəyərləndirilə bilər. Burada bədii mətn sadəcə təsvir vasitəsi deyil, eyni zamanda mürəkkəb idrak mexanizmlərinin işlək modelinə çevrilir. Müəllif ən adi görünən detalları fəlsəfi ümumiləşdirmə səviyyəsinə yüksəldərək, insan təcrübəsinin qeyri-müəyyənliyini estetik prinsip kimi təqdim edir. Nəticə etibarilə Cəfərlinin hekayələri yalnız ədəbi nümunə deyil, insanın daxili aləmini anlamağa yönəlmiş konseptual düşüncə platforması kimi çıxış edir.

Azərbaycan alimi Lütfi Zadə tərəfindən əsası qoyulan qeyri-səlis məntiq ənənəvi məntiqdən fərqli olaraq yalnız “bəli” və “xeyr” kimi qəti qərarlarla məhdudlaşmır. Klassik məntiq ikili qarşıdurma üzərində qurulduğu halda, qeyri-səlis məntiq həqiqət dəyərlərinin 0 ilə 1 arasında dəyişən istənilən qiymətlərlə ifadə olunmasına imkan verir. Qeyri-səlis məntiq “qismən doğru” və “təxminən uyğun” kimi aralıq vəziyyətləri də nəzərə alaraq düşüncə proseslərini daha çevik və çoxqatlı şəkildə təqdim edir. Bu yanaşma riyazi çərçivəni aşaraq insan psixologiyasının ziddiyyətli və çoxqatlı təbiətini izah etmək üçün daha adekvat nəzəri çərçivə yaradır. İnsan təcrübəsi çox zaman hiss və düşüncələrin paralel və ziddiyyətli mövcudluğu ilə xarakterizə olunur ki, bu da qərarların sadələşdirilmiş formada ifadəsini çətinləşdirir. Qeyri-səlis məntiq bu mürəkkəbliyi izah edərək, klassik məntiqin yalnız xüsusi hal kimi işlədiyini və insanın daxili dünyasının yalnız birbaşa səbəb-nəticə əlaqələri ilə izahının yetərli olmadığını göstərir. Bu baxımdan qeyri-səlis məntiq bədii mətnin interpretasiyasında insanın daxili ziddiyyətlərini və qeyri-müəyyənliklərini daha adekvat şəkildə izah etməyə imkan verən nəzəri çərçivə kimi çıxış edir.

Mübariz Cəfərlinin “Kəpənəklərə”, “Milçəklərə” və “Kərtənkələlərə” hekayələrində obrazların daxili dünyası birbaşa və sadə şəkildə deyil, qeyri-səlis məntiq elementləri vasitəsilə təqdim edilir. Yazıçı obrazların düşüncə və emosiyalarını sabit emosional xətt üzərində deyil, ziddiyyətli və dəyişkən situasiyalar fonunda qurur. Belə yanaşma oxucuya yalnız xarici hadisələri izləmək imkanı vermir, eyni zamanda obrazların daxili mübarizələrini və psixoloji mürəkkəbliyini dərk etməyə şərait yaradır. Hekayələrdə baş verən hadisələr qəti və aydın səbəb-nəticə əlaqələri ilə izah edilmir. Bunun əvəzinə oxucu müxtəlif duyğu və düşüncə axınları arasında hərəkət edir və bu, insan psixologiyasının çoxşaxəli və qeyri-müəyyən təbiətini nümayiş etdirir. Nəticədə bu yanaşma hekayələrin emosional və psixoloji dərinliyini artırır və oxucuya daha kompleks, çoxqatlı bir dünyada baş verən daxili prosesləri izləmək imkanı yaradır.

Mübariz Cəfərlinin hekayələrində təbiət təsvirləri və simvolizmdən geniş şəkildə istifadə olunur. Məsələn, “kəpənəklər” azadlığı, kövrəkliyi və həyatın qısa, lakin intensiv xarakterini simvollaşdırır. Bu metaforik obraz qeyri-səlis məntiq çərçivəsində obrazların daxili vəziyyətlərinin çoxqatlı şəkildə modelləşdirilməsinə xidmət edir. Kəpənəklər onların ziddiyyətli hisslərini, keçmişin izlərini və psixoloji vəziyyətlərini əks etdirir. Bu simvollar oxucuya xarici hadisələrin arxasında gizlənən daxili məqamları daha dərinləndirən anlamağa kömək edir. Oxucu bu hekayələrdə yalnız hadisələri izləməklə kifayətlənmir, eyni zamanda onların arxasında dayanan daxili prosesləri, tərəddüdləri və ziddiyyətləri dərk etməyə yönəlir. Qeyri-səlis məntiq oxucunu xarici süjetdən daha çox daxili psixoloji qatlara yönəldir. Hadisələr müəyyən ardıcılıqla inkişaf etsə də, insan psixologiyasının mürəkkəbliyi bu mətnləri sadə məntiq çərçivəsinə sığışdırmır. Bu isə həyatın özündə olduğu kimi qeyri-müəyyənliyin və çətinliklərin insan təcrübəsində necə dərin fəlsəfi və estetik dəyər daşıdığını göstərir.

İndi nəzəri kontekst fonunda Mübariz Cəfərlinin “Kəpənəklərə” hekayəsində qeyri-səlis məntiqin təzahürlərinə diqqət yetirək: “Günlərin birində – beş-altı ilin söhbətidir – günorta namazına az qalmış qəfil məsciddə ürəyim sıxıldı, gördüm havası çatmır, səcdəyə gələnləri orda qoyub sakitcə qalxdım...” Bu sitat hekayə qəhrəmanının daxili dünyasının mürəkkəbliyini, emosional tərəddüdlərini və qeyri-səlis məntiqin təzahürlərini aydın şəkildə ortaya qoyur. Burada fiziki narahatlıq – havasının çatmaması –ilə emosional sıxıntı – ürəyin sıxılması arasında qəti və birbaşa səbəb-nəticə əlaqəsi müşahidə olunmur. Qəhrəman qeyri-iradi hərəkətlər və daxili tərəddüdlər tərəfindən yönləndirilir və bu davranış klassik məntiq çərçivəsində yalnız “bəli” və ya “xeyr” kimi izah edilə bilməz. Sintaktik mürəkkəblik və mətnə paralel şəkildə inkişaf edən düşüncələr qəhrəmanın daxili qarışıqlığını qeyri-xətti və ritmik formada əks etdirir. Bu yanaşma oxucunu yalnız xarici hadisələrə deyil, həm də qəhrəmanın daxili dünyasına fokuslanmağa dəvət edir.

Hekayədəki təbiət təsvirləri və metaforik elementlər, qəhrəmanın daxili aləmini və qeyri-səlis məntiq kontekstində inkişaf edən çoxqatlı psixoloji strukturunu açıq şəkildə göstərir. Qəhrəman günəşin bədəninə xoş bir hərarət gətirdiyini hiss edir, amma bu hərarət onun bədəninə nə yandırır, nə də tərlədir – bu, ziddiyyətli bir vəziyyət kimi təqdim olunur. “Var gücümlə: Ay Allah, mən adam olmaqdan yorulmuşam, mənə kəpənəyə döndər!” - çıxırmaq istədim, fəqət anladım ki, qışqırmağa ehtiyac yoxdu, onsuz da Xudavəndi-aləm ürəyimizdən keçənlərdən xəbərdardır.” Hekayədə belə bir ifadə də yer alır: “Xudaya, ömrü qısa olsa da kəpənək kimi yaşamaq yaxşıdı, kəpənək olmaq yaxşıdı – di gəl, adamlar kəpənəkləri də rahat yaşamağa qoymur.” Göründüyü kimi, qəhrəman qısa ömürlü olsa da, azad və qayğısız bir varlıq kimi yaşamağı üstün tutur. Lakin bu arzu, real həyatın sərtliyi ilə ziddiyyət təşkil edir. Bu isə emosional və qeyri-məntiqi bir istək olaraq, qeyri-səlis məntiqin təzahürü kimi özünü göstərir. Eyni zamanda, kəpənəklərin uçuşu yalnız təbiətin gözəlliyini göstərmir, həm də qəhrəmanın daxili seçimlərini, arzularını və tərəddüdlərini metaforik şəkildə əks etdirir.

Hekayədə qəhrəmanın daxili tərəddüdlərini əks etdirən digər sitatlar da qeyri-səlis məntiq nümunəsi kimi diqqəti cəlb edir: “Bir anlığa ürəyimin ağrısının yox olub getməsinə heyfsləndim, çünki əsl ölüb qalmalı yerdə idim. Burası vardı ki, indi burda ölsəydim də, özüməbənzərlər məndən əl çəkməyəcəkdilər, meyidimi tapıb cansız bədənimin başına min bir oyun açacaqdılar” və ya “Qəribə əhvalda idim, elə bilirdim dayansam ruhum bədənimə tərək eləyəcək, durduğum yerdəcə yıxılıb qalacam”. Bu düşüncələr qəhrəmanın psixologiyasında irrasional qorxuların və emosional gərginliyin mövcudluğunu göstərir. Sonuncu ifadə metaforik və qeyri-səlis narahatlığın bariz nümunəsidir. Beləliklə, fiziki və psixoloji vəziyyət bir-birinə qarışır və nəticə qəti şəkildə müəyyənləşmir. Buna baxmayaraq, qəhrəmanın daxili aləmi bütün mürəkkəbliyi ilə oxucuya aydın və təsirli şəkildə çatdırılır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu daxili psixoloji qeyri-müəyyənlik qəhrəmanın davranışlarında da özünü göstərir. Onun nə seçimləri, nə də hərəkətləri tam məntiqi əsaslara söykənir. O, arxa yolla getməsinə belə izah edir: “Bəxtimdən kənd camaatı ilə rastlaşmadım. Yəqin, arxa yolla, çoxdandır ayaq dəyməyən cığırla getdiyimdən idi”. Bu nümunədən görünür ki, qəhrəman insanlardan uzaqlaşmaq istəyir, lakin bu istəyi rəşional səbəblərlə izah etmir. Onun davranışları daha çox emosional impulslar və daxili tərəddüdlərlə müəyyənləşir ki, bu da qeyri-səlis məntiqin davranış səviyyəsində təzahürüdür.

Hekayədə dilin quruluşu və sintaksis də qeyri-səlis məntiq ifadəsini gücləndirən əsas vasitələrdəndir. Qısa və lakonik cümlələr, ani fikir dəyişmələri və daxili monoloqlar oxucuda zaman və məkan qavrayışında müəyyən qeyri-müəyyənlik yaradır. Məsələn: “Göyün üzü apaydın idi, günəşin şüaları cana-bədənə xoş hərarət gətirib isitsə də, yandırmırdı, tərlətmirdi”. Bu cümlə mətndə həm fiziki, həm də emosional səviyyədə ziddiyyət yaradır və ona fəlsəfi dərinlik qazandırır. Burada insanın daxili aləmi keçmiş, indiki və gələcək arasında yerləşən keçidli və çoxqatlı məkan kimi təqdim olunur. Bu isə qeyri-səlis məntiqin sintaktik səviyyədə necə işlədiyini aydın şəkildə göstərir. Beləliklə, müəllif oxucunu yalnız hadisələrin ardıcılığını izləməyə deyil, həm də insan təcrübəsinin mürəkkəb və qeyri-müəyyən mahiyyətini dərk etməyə yönəldir. Bu baxımdan, hekayədə müşahidə olunan dil və sintaksis xüsusiyyətləri yalnız formal baxımdan deyil, məzmun baxımından da əhəmiyyətlidir. Onlar qəhrəmanın daxili aləminin mürəkkəbliyini və qeyri-səlis məntiqini anlamağa imkan yaradır. Qeyri-səlis məntiq klassik məntiqdən fərqli olaraq qərarların yalnız “bəli” və “xeyr” kimi qəti olmadığını vurğulayır. Klassik məntiq hadisələri ardıcılıq və səbəb-nəticə əlaqələri əsasında izah edir, lakin bu yanaşma insan psixologiyasının bütün qatlarını əhatə edə bilmir.

Beləliklə, Mübariz Cəfərlinin “Kəpənəklər” hekayəsi qeyri-səlis məntiq vasitəsi ilə insanın daxili aləminin mürəkkəbliyini və ziddiyyətli təbiətini təsvir edir. Hekayə göstərir ki, həyat yalnız konkret səbəb-nəticə əlaqələri ilə izah olunmur və hər bir düşüncə, hiss və emosional reaksiya çoxqatlı və dəyişkən xarakter daşıyır. Qəhrəmanın tərəddüdləri, irrasional qorxuları,

qərarları və metaforik düşüncələri həm xarici hadisələr, həm də daxili psixoloji proseslər vasitəsilə təqdim olunur. Bu isə oxucunu qəhrəmanın mürəkkəb daxili aləmini daha dərinləndirən hiss etməyə və anlamağa sövq edir.

Qeyri-səlis məntiq elementləri Mübariz Cəfərlinin “Milçəklərə” hekayəsində də aydın şəkildə özünü göstərir. Hekayə gündəlik həyatın sadə görünən, lakin emosional və psixoloji baxımdan mürəkkəb anlarını təqdim edir. Bu əsərdə təsvir olunan məqamlar sadəcə müşahidə səviyyəsində qalmır, insanın daxili aləmi ilə dərin metaforik əlaqələr yaradır. Xarakterlərin qərarlı davranışları, daxili ziddiyyətləri və sosial vəziyyətlər qarşısında tərəddüdləri qeyri-səlis məntiqin təzahürü kimi oxucuya çatdırılır. Müəllif obrazların psixoloji qatlarını yalnız hadisələrə reaksiyalarında deyil, həm də bu reaksiyaların arxasında dayanan dərin psixoloji səbəbləri göstərməklə təqdim edir. Bununla yazıçı oxucunu obrazların daxili dünyasına yönəldir, onların mübarizələrini və ziddiyyətli təcrübələrini daha yaxından dərk etməyə şərait yaradır. Bu əsərdə qeyri-səlis məntiqin dominantlığı hekayənin dərin psixoloji qatlarını üzə çıxarır və oxucunu obrazların mürəkkəb təcrübələrinə daha da yaxınlaşdırır.

Hekayədə milçəklərin arılarla müqayisəsi xüsusi diqqət doğurur. Müəllif qeyd edir ki, dünyada çoxsaylı növləri olan milçəklər, sayca daha az olan arılardan bəzi hallarda daha çevik və praktik davranış nümayiş etdirirlər. Bu metafora ilk baxışda sadə görünsə də, əslində idrakın mürəkkəb və çoxölçülü mahiyyətini ifadə edir. Hekayədə arı klassik, xətti və məqsədyönlü düşüncəni, milçək isə çevik, intuitiv və adaptiv düşüncə tərzini təmsil edir. Bu qarşılaşdırma idrakın sabit və təkölçülü olmadığını, situasiyadan asılı olaraq, dəyişdiyini göstərir və qeyri-səlis məntiq çərçivəsində daha aydın şəkildə izah olunur.

Hekayədə arı ilə milçəyin pəncərədəki kiçik bir deşikdən çıxmaq cəhdləri belə təsvir olunur: “Arı bayıra yol axtara-axtara min kərə özünü şüşəyə, özü də az qala eyni yerə vurub tələf olacaq. Milçəksə usanmadan, yorulmaq bilmədən dolanbac, ziqzaqlı şəkildə otağın hər tərəfində uçacaq, nəhayət, pəncərədəki balaca deşiyi tapıb bayıra çıxacaq. Bəzi adamlar da belədir. Ağıllı fikirləşincə dəli vurub çayı keçir”. Göründüyü kimi, arı eyni istiqamətdə israr edərək çıxış tapa bilmir, milçək isə çevik və elastik hərəkətləri sayəsində məqsədinə çatır. Klassik məntiq baxımından bu situasiya paradoksal görünə bilər, çünki “arı daha ağıllıdır” qənaəti konkret bu epizodda özünü doğrultmur. Lakin qeyri-səlis məntiq kontekstində ağıllılıq anlayışı situasiyadan asılı olaraq dəyişir. Arının məqsədyönlü, lakin elastik olmayan davranışı qeyri-adi şəraitdə nəticəsiz qalır, milçəyin xotik görünən hərəkətləri isə əksinə, çıxış yolunu tapmağa imkan verir.

Beləliklə, müəllif bu qarşılaşdırma vasitəsilə qeyri-səlis məntiqin imkanlarını nümayiş etdirir və oxucuya göstərir ki, uğur hər zaman ənənəvi və “düz” hesab olunan strategiyalarla əldə olunmur. Qeyri-səlis məntiq prizmasından baxdıqda, həqiqi üstünlük çevik adaptasiya, situasiyaya uyğunlaşma və alternativ yolları sınamaq bacarığı ilə ölçülür. Hekayə göstərir ki, idrakın gücü onun sərt qaydalara bağlılığında deyil, dəyişkən şəraitə uyğunlaşa bilməsindədir. Beləliklə, bəzən ən mükəmməl görünən planlar nəticəsiz qalır, sərt məntiq çıxış yollarını məhdudlaşdırır, lakin çevik və adaptiv düşüncə – milçəyin timsalında olduğu kimi – xotik mühitdə belə uğur qazana bilir. Bu mənada qeyri-səlis məntiq klassik məntiqi inkar etməyən, əksinə, onu özündə ehtiva edən və daha geniş idrak modelini ifadə edən düşüncə sistemi kimi təqdim olunur.

Əvvəlki hekayələrdə, məsələn, “Kəpənəklərə” və “Milçəklərə”, Mübariz Cəfərlinin insan psixologiyasını qeyri-səlis məntiq prizmasından təqdim etməsi oxucuda daxili ziddiyyətləri və qərarlı davranışları vurğuladı. Bu perspektiv “Kərtənkəllərə”də daha sıx və şəxsi səviyyədə, ailə münasibətləri və keçmiş travmalar üzərindən davam etdirilir.

Mübariz Cəfərlinin “Kərtənkəllərə” hekayəsi insanın daxili aləminin mürəkkəbliyini və emosional ziddiyyətlərini əks etdirir. Hekayə yataq otağında baş verir. Tavanın səkkiz lampasından yalnız biri yanır, taxtda cütlük uzanıb, beşikdə körpə yatır. Bu vizual detal oxucuda sa-

kitlik və gərginliyin eyni anda mövcud olduğu bir atmosfer yaradır və personajların psixoloji vəziyyətini daha təsirli edir. Hekayənin strukturu sadə olsa da, burada xarakterlərin psixoloji vəziyyətləri, onların qarşılıqlı münasibətləri və qeyri-səlis məntiq kontekstində həyatın mürəkkəbliyini anlamağa yönəlmiş təqdimat diqqəti cəlb edir. M. Cəfərli oxucuya hər bir xarakterin psixoloji vəziyyətini, qərarlılığını və mürəkkəb təcrübələrini dərk etməyə imkan verir.

Qadın obrazı hekayənin ən mürəkkəb xarakterlərindən biri kimi təqdim olunur. Onun ərinin bağışlamağa çalışarkən yaşadığı daxili mübarizə və keçmişin təsiri mətnin əsas emosional təməlini formalaşdırır. Qadın, ərinin ona qarşı etdiyi səhvləri bağışlamağa çalışsa da, daxili aləmindəki ziddiyyətlər buna mane olur. Hekayədə bu vəziyyət belə ifadə olunur: "Mən də elə ordaca sildim ərimi, sonralar neçə dəfə ayağıma düşüb yalvarsam da, bağışlaya bilmədim onu..." Bu sitat qadının keçmişə bağlı ağrıları və ərinə qarşı formalaşmış etibarsızlığını aydın şəkildə üzə çıxarır. O, münasibətləri unutmamağa və yenidən qurmağa cəhd etsə də, daxili psixoloji gərginlik buna mane olur. Bu isə obrazın psixoloji vəziyyətinin qeyri-sabitliyini və qeyri-səlis düşüncə modelini nümayiş etdirir.

Kişi obrazı isə münasibətləri daha çox sadələşdirməyə meyilli kimi təqdim olunur. O, situasiyaları nizamlı və idarəolunan şəkildə qəbul etməyə çalışır, lakin bu zahiri sadəlik onun daxili emosional gərginliyini gizlədən mexanizm funksiyasını daşıyır. Kişinin münasibətlərə yanaşması onun daxili narahatlığını və qeyri-müəyyən psixoloji vəziyyətini dolayı şəkildə ifadə edir. Hekayədə bu vəziyyət belə ifadə olunur: "O zəng eləyir, ya sən? – O da, mən də... Ad günümüzdə bir-birimizi heç olmasa telefonla təbrik edirik... Burda nə var ki? Düşmənzad deyilik axı..." Bu ifadə münasibətlərin zahiri normallaşdırılmasına yönəlsə də, dərinlikdə emosional məsafənin və həll olunmamış gərginliyin mövcudluğunu göstərir.

Hekayədə qadının keçmişlə bağlı xatirələri onun indiki psixoloji vəziyyətinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Keçmiş travmatik təcrübələr onun emosional reaksiyalarını və qərarlarını müəyyənləşdirən əsas amillərdən biri kimi çıxış edir. Bu kontekstdə təqdim olunan sitat diqqəti cəlb edir: "Çünki o vaxtacan o uşağa heç kəs əl qaldırmamışdı, o uşaq bizə çox güvənirdi... Bəlkə, elə ona görə çox ağladı ilk dəfə atası onu vuranda..." Bu epizod qadının yaddaşında iz buraxmış travmatik hadisəni üzə çıxarır və onun ərinə qarşı etibarının necə sarsıldığını göstərir. Beləliklə, keçmiş təcrübə ilə indiki münasibət arasında səbəb-nəticə əlaqəsi xətti deyil, qeyri-səlis və çoxqatlı şəkildə qurulur.

Kişinin keçmişlə bağlı münasibəti isə fərqli psixoloji mexanizm üzərindən təqdim olunur. O, travmatik təcrübələri birbaşa ifadə etmək əvəzinə, onları ironik və zarafatvari formada təqdim etməyə çalışır. Hekayədə bu məqam belə ifadə olunur: "Dedi ki, elədi, buynuzların qoy-mayacaqdı səni maşına oturmağa... Maşın sürmək cəhənnəm, gərək metroya, avtobusa da ehtiyatla minəydin..." Bu ifadə zahirən yumoristik təsir bağışlasa da, əslində keçmişdə yaşanmış psixoloji təzyiqlərin və qorxuların dolayı ifadəsi kimi çıxış edir. Kişi keçmişlə barışmağa çalışsa da, həmin təcrübələrin təsirindən tam azad ola bilmir və bu, onun davranışlarında qeyri-sabitlik yaradır.

Mübariz Cəfərlinin "Kərtənkələlərə" hekayəsi insan ruhunun mürəkkəb təbəqələrini və psixoloji vəziyyətlərin qarşılıqlı təsirini anlamağa yönəlmiş bir əsərdir. Hekayədə qeyri-səlis məntiq xarakterlərin qərarlı davranışları, ziddiyyətli düşüncələri və qarışıq psixoloji vəziyyətləri üzərində qurulur. M. Cəfərli insanın daxili dünyasının müxtəlif qatlarını açaraq, münasibətlərin və keçmiş təcrübələrin insan psixologiyasına təsir mexanizmlərini oxucuya təqdim edir. Hekayə həm sosial, həm də əxlaqi kontekstləri əhatə edərək, insan davranışının "doğru-səhv" bölgüsünə sığmayan mürəkkəb xarakterini göstərir.

Beləliklə, üç hekayənin təhlili göstərir ki, Mübariz Cəfərlinin yaradıcılığında insan psixologiyası və sosial münasibətlər çoxqatlı və dinamik sistem kimi təqdim olunur. Hekayələrdə qeyri-səlis məntiq xarakterlərin psixoloji vəziyyətlərinin, daxili ziddiyyətlərinin və qərarlılıqlarının üzə çıxarılmasında əsas interpretasiya çərçivəsi kimi çıxış edir. M. Cəfərli

hər bir əsərdə insanın emosional və psixoloji dərinliklərini fərqli rakurslardan işıqlandırır. “Kəpənəklərə” hekayəsində keçmişlə indiki zaman arasındakı gərginlik və daxili ziddiyyətlər ön plana çıxır, “Milçəklərə” hekayəsində gündəlik həyatın psixoloji mürəkkəbliyi və sosial münasibətlərin dəyişkənliyi vurğulanır, “Kərtənkələlər” hekayəsində isə daha sıx emosional qarşıdurma və münasibətlərin travmatik yaddaşa əlaqəsi önə çəkilir.

Müqayisə və nəticə: Mübariz Cəfərlinin “Kəpənəklərə”, “Milçəklərə” və “Kərtənkələlərə” hekayələri zahiri tematik yaxınlıqlarına baxmayaraq, eyni bədii ideyanın təkrarı deyil, əksinə, qeyri-səlis məntiqin müxtəlif ontoloji və idrak səviyyələrində sınaqdan keçirildiyi fərqli modellər kimi çıxış edir. Bu mətnləri birlikdə oxuduqda müəllifin məqsədinin sadəcə insan psixologiyasını təsvir etmək deyil, onun qeyri-sabit və çoxqatlı təbiətini bədii düşüncənin əsas obyektinə çevirmək olduğu aydınlaşır.

“Kəpənəklərə” hekayəsində qeyri-səlislik şüurun daxili mexanizmi kimi işləyir. Burada hadisələrdən daha çox onların subyektiv qavranılma forması ön plana keçir və nəticədə reallıq sabit obyektivlik statusunu itirir. Qəhrəmanın düşüncə axını klassik məntiqin xətti ardıcılığını tam pozmasa da, onu davamlı şəkildə relativləşdirir. Mətn oxucunu səbəb-nəticə axtarışından uzaqlaşdıraraq birbaşa şüurun qeyri-sabit axını ilə üz-üzə qoyur. Beləliklə, qeyri-səlis məntiq burada bədii üsul olmaqdan çıxaraq varoluş təcrübəsinin strukturuna çevrilir.

“Milçəklərə” hekayəsində isə qeyri-səlislik artıq daxili təlatüm deyil, idrakın işləmə prinsipi kimi təqdim olunur. Arı və milçək qarşılaşdırması sadə alleqoriya təsiri bağışlasa da, mətnin semantik dərinliyində bu qarşıdurma normativ rasionalizmin ifşasına xidmət edir. Müəllif göstərir ki, məqsədyönlü və “düzxətli” düşüncə hər zaman effektiv deyil, əksinə, situasiyanın qeyri-müəyyənliyi elastik, fragmentar və bəzən xaotik strategiyaları daha məhsuldar edir. Burada qeyri-səlis məntiq abstrakt nəzəri model kimi deyil, praktiki idrak mexanizmi kimi əsaslandırılır.

“Kərtənkələlərə” hekayəsi isə bu üçlük daxilində ən mürəkkəb və semantik baxımdan ən gərgin mətn kimi çıxış edir. Burada qeyri-səlislik artıq nə metaforik, nə də kognitiv səviyyə ilə məhdudlaşır, o, birbaşa insan münasibətlərinin strukturuna daxil olur. Qadın və kişi obrazları nə bağışlama, nə imtina, nə də unutmama mövqeyində sabitləşə bilər. Onların psixoloji vəziyyəti sabit seçimlərdən deyil, paralel şəkildə mövcud olan ziddiyyətli impulsların toplusundan ibarətdir. Bu isə mətnin etik koordinatlarını qeyri-müəyyənləşdirir və onu ənənəvi psixoloji realizm çərçivəsindən çıxararaq, daha mürəkkəb – post-rasional interpretasiya sahəsinə daxil edir.

Hər üç hekayə eyni ideyanı – insan təcrübəsinin qeyri-müəyyənliyini – paylaşsa da, bu qeyri-müəyyənlik müxtəlif səviyyələrdə lokallaşdırılır: şüurda, idrakda və münasibətlərdə. Məhz bu struktur diferensiasiyası Cəfərlinin nəsrini təkrardan qoruyur və onu konseptual bütövlük daxilində inkişaf edən dinamik sistemə çevirir.

Nəticə etibarilə, Mübariz Cəfərlinin hekayələri qeyri-səlis məntiqi sadəcə təsvir etmir, onu bədii təcrübə kimi reallaşdırır. Bu mətnlərdə qeyri-səlislik nəzəri konstruksiya deyil, insanın dünyanı dərk etmə və yaşama forması kimi çıxış edir. Müəllif klassik məntiqin sərhədlərini polemik şəkildə dağıtmağa çalışmır, o, daha incə və təsirli bir yol seçir – insan təcrübəsinin həmin sərhədlərə sığmayan şəkildə göstərir. Bu baxımdan Cəfərlinin nəsrində qeyri-səlis məntiq metod deyil, estetik prinsip statusu qazanır. Və məhz bu prinsip onun mətnlərini yalnız interpretasiya olunan deyil, eyni zamanda düşüncə tərzini dəyişdirən ədəbi hadisəyə çevirir. Oxucu bu hekayələrdə hazır cavablar tapmır – əksinə, cavabların qeyri-mümkünlüyü ilə üz-ləşir. Müasir ədəbiyyatın ən ciddi estetik çağırışlarından biri də elə budur.